

Makale Bilgisi / Article Info

Geliş / Received: 01.07.2025

Kabul / Accepted: 14.09.2025

Araştırma Makalesi / Research Article

DOI: 10.55666/folklor.1732314

**ÖZBEK TÜRKÇESİNDE YANSIMA SÖZCÜKLERİN
TERİMLEŞTİRİLMESİ***

Süveyda ŞAHİN** & Nergis BİRAY***

Öz

Çağdaş Türk Lehçelerinin güneydoğu kolunda yer alan Özbek Türkçesinde “termin” kavramı ile karşılanan terimler, bir dilin köklülüğünü ve gelişme düzeyini göstermektedir. Bir dilin terim yapma yolları ile terim türetebilmesi o dilin aynı zamanda kalıcılığını ve sürekliliğini göstermektedir. Bilim, meslek ve sanat dalıyla ilgili kavramları açıklarken özel anlam içeren sözcüklere terim denir. Tabiatla canlı ve cansız bütün varlıkların çıkardıkları sesleri veya durumu aktaran sözcüklere ise yansıma sözcükler denir. İnsan tabiatındaki sesleri bir şekilde adlandırmaya çalışan bir varlıktır. Özbek Türkçesinde “taklidi sözler” olarak geçen bu terim Türkiye Türkçesinde “tabiat taklidi kelimeler”, “taklidi kelimeler”, “taklit kelimeler”, “yansıma”, “yansıma sözcükler”, “yansımalı sözcükler” vb. gibi terimlerle anılmaktadır. Her dilde az da olsa yansıma sözcüklerden (onomatopeia/ onomatopetic words) türetilen bazı alet, hayvan, bitki, nesne, oyuncak adları gibi somut varlıkların adlandırılmasında kullanılan adlar da bulunmaktadır. Örneğin; Türkiye Türkçesinde kullanım esnasında çıkarttığı sestten dolayı “cırcır” sözcüğü fermuarın açılıp kapanırken çıkardığı sesi yansıttığı için “fermuar” anlamında kullanılmaktadır. Benzer şekilde Özbek Türkçesinde de “bizbizak” sözcüğü dönerken vızıldayarak ses çıkaran bir tür oyuncak ifade etmektedir. Bu tür kullanımlar, yansıma sözcüklerin sadece sesleri taklit eden sözcükler olmaktan öte, dilin sözcük türetme ve anlam oluşturma işleyişinde diğer söz varlığı kadar işlek olmasa da rol oynadığını göstermektedir. Bu açıdan, çalışmamızın temelini teşkil eden Özbek Türkçesinde dilin yapı taşlarından biri olan yansıma sözcüklerin terim oluşturma süreçlerinde nasıl kullanıldığını ortaya koymak, söz konusu sözcük türlerinin türetme gücü ve işlevsel yönlerini, dil içindeki yerini belirlemek açısından önem taşımaktadır. Bu makalede Özbek Türkçesindeki yansıma sözcüklerden oluşan terimler tespit edilerek kullanıldıkları alanlara göre tasnif edilip anlam özellikleri bakımından incelenecektir. Terim haline gelebilen yansıma sözcüklerin içerdiği alanlara bakarak Özbek insanının duygularının dil üretimindeki yeri, bunun yaratıcılık ve üretkenlik konusundaki etkisi ve Özbek halkının kültürel yaşantısı hakkında fikir sahibi olmak mümkün olacaktır. Özbek Türkçesindeki yansıma sözcüklerin kullanıldığı alanlar, toplum yapısını olduğu kadar insanların dili nasıl algıladığını, nasıl düşündüğünü anlamamıza da yardımcı olabilir.

Anahtar Kelimeler: Özbek Türkçesi, yansıma sözcükler, terim, kavramlaşma, kültürel aktarım.

* Bu çalışma, Prof. Dr. Nergis BİRAY danışmanlığında Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD Tarihi ve Günümüz Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dr. Programı öğrencisi Arş. Gör. Süveyda ŞAHİN tarafından hazırlanan “Özbek Türkçesinde Yansıma Sözcükler -Yapı, İşlev ve Anlam Bakımından-” adlı doktora tezindeki verilerden hareketle üretilmiştir.

** Arş., Gör. Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Güneydoğu (Türkistan-Uygur) Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Denizli/Türkiye, suveydasahin48@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2289-3738

*** Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Kuzeybatı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Denizli/Türkiye, nergisb@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4168-220X

TERMINISATION OF ONOMATOPOETIC WORDS IN UZBEK TURKISH

Abstract

In Uzbek Turkish, which is in the southeastern branch of Contemporary Turkic Dialects, the terms that are met with the concept of “termin” show the rootedness and level of development of a language. The ability of a language to derive terms through term-making ways also shows the permanence and continuity of that language. Words that contain special meaning when explaining concepts related to science, science, profession and art are called terms. The words that convey the sounds or state of all living and non-living beings in nature are called onomatopeia. Man is a being who tries to name the sounds in nature in some way. This term, which is referred to as imitation words in Uzbek Turkish, is referred to by terms such as imitation words of nature, onomatopeia. In every language, there are some names derived from onomatopeia (onomatopetic words) such as names of tools, animals, objects, toys, etc. that are used to name concrete entities. For example, in Turkey Turkish, the word “cırır” is used in the sense of “zipper” because of the sound it makes during use, reflecting the sound of a zipper opening and closing. Similarly, in Uzbek Turkish, the word “bizbizak” refers to a kind of toy that makes a buzzing sound when turning. Such usages show that onomatopeia are not only words that imitate sounds, but also play a role in the word derivation and meaning-making processes of the language. In this respect, it is important to reveal how onomatopeia, which are one of the building blocks of the language in Uzbek Turkish, which constitute the basis of our study, are used in term formation processes, and to determine the functional aspects of these word types, their derivation ability and their place in the language. In our study, terms consisting of onomatopetic words in Uzbek Turkish will be identified, classified according to the fields of their use and analyzed in terms of their semantic features. By looking at the fields of onomatopetic words that can become terms, it will be possible to have an idea about the place of Uzbek people’s emotions in language production, its impact on creativity and productivity, and the cultural life of Uzbek people. The areas where loanwords in Uzbek Turkish are used can help us understand how people perceive language and think, as well as the structure of society.

Keywords: Uzbek Turkish, onomatopeia, term, conceptualization, cultural transmission.

Giriş

Türk Dil Kurumunun sözlüğüne göre yansımalı sözcükler “Doğadaki insan dışı canlı ve cansız varlıkların çıkardığı seslere benzer seslerle yapılan kelime; yansıma, taklidî kelime, tabiat taklidi, onomatope: horlamak, güm güm, şırıltı, vızıldamak, par par yanmak vb.” şeklinde tanımlanmıştır (URL-1).

“Tabiatta canlı ve cansız bütün varlıklar, dolaylı veya doğrudan birtakım hareketlerin, gürültülerin kaynağı durumundadırlar. Tabiatın bu hareketliliği ve canlılığı karşısında onu sürekli gözleyen, onun bir üyesi olan ve konuşma yeteneğine sahip olan insan, tatma, koklama, duyma, görme ve dokunma duyularının yardımıyla tabiattaki bu canlılığı ve hareketliliği tarih boyunca adlandırmaya, söz biçimine getirmeye çalışmıştır. Bu sözler ihtiva ettikleri uyumlu ve özellikli seslerden, kurallı yapılarından dolayı insanların daima ilgisini çekmiştir” (Zülfikar, 2018:1).

Karaağaç (2018: 854), bu tür sözcükleri “Doğadaki insan dışı canlı ve cansız varlıkların çıkardığı ses ve gürültüleri taklit yolu ile yansıtan söz yansıma sözdür. Yansıma sözler, göstereni ile gösterileni aynılaşmış olan dil göstergeleridir” şeklinde tanımlar. Korkmaz (2023: 250), “Doğadaki insan dışı canlı ve cansız varlıkların çıkardığı ses ve gürültüleri taklit yolu ile yansıtan sözler: gür gür, çat pat, pat pat, küt küt, hır hır...” vb. şeklinde tanımlamıştır. Yansıma sözler; Rusçada “izobrazitelniye slova”, “podrajatelniye slova”, “onomatopi”, “imitativı” ve “mimemi” gibi terimlerle karşılanmıştır (Omuralieva, 2021: 20). Yansıma sözcükler için Özbek Türkçesinde ise “taklidi sözler” terimi kullanılmıştır. Qo’ng’urov (1966: 17), Mutallibov’un hayvanların, canlı varlıkların, kuşların, insanların ve nesnelerin hareketlerinden oluşan sesleri koşullu olarak taklit ederek yapılan sözlere taklidi sözler dediğini ifade eder. Kendisine göre (1966: 22) ise ses yansımalı sözcükler, dışarda yer alan maddi dünyanın sesle görünür olması ve kavramlaşması düşüncesini ifade eder. Mahkamov ve Ermatov’a göre (2013: 111) “nesnelerin sesini ve durumunu taklit eden sözler” yansıma sözlerdir.

Terim; sözcük anlamı olarak *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*’nde “Bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konu ile ilgili özel ve belirli bir kavramı karşılayan kelime, ıstılah” şeklinde tanımlanmaktadır (URL-2). “Eskiden “ıstılah” adıyla adlandırılan terim, ‘umumi veya adi kelimelerden farklı kelimeler’ diye tanıtılmıştır. Bilginler arasında ‘ıstılahat-ı ilmiyye’, ‘ıstılahat-ı fenniyye’, ‘ıstılahat-ı edebiyiye’ şeklinde Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar kullanılagelmiştir” (Zülfikar, 2011:20). “Terim sözcüğü, etimolojik olarak Latince ‘sınır, son’” anlamına gelen ‘terminus’ sözcüğüne dayanmaktadır” (Sağlam, 2007: 169). Latince “term” sözcüğünden gelen “Terim (Alm. Terminus, Fr. terme, İng. term) özel bir bilgi ya da etkinlik alanına, bir bilim, uygulamaya ya da uzmanlık dalına özgü sözcük. Terimler uzmanlar arasında etkin bir bildirişim sağlanması için gerekli, temel nitelikli öğelerdir” (Vardar, 2002: 192). Korkmaz ise terimi (1992: 149) “bilim, teknik, sanat, spor, zanaat gibi çeşitli uzmanlık alanlarının kavramlarına verilen sınırlı ve özel anlamdaki ad” olarak tanımlamaktadır.

İtalyanca ve İspanyolcada ‘termino’ olarak geçen terim sözcüğü Latince “terminus kelimesine benzetilerek ‘derlemek’ fiilinin eski şekli olan ‘termek’ fiilinden ‘-im’ eki getirilerek türetilmiştir. Türk Cumhuriyetlerinde ise terim, Rusçadaki biçimiyle ‘termin’ şeklinde kullanılmaktadır” (Zülfikar, 2011: 20). Özbek Türkçesi de terim için “termin” ifadesini kullanmaktadır.

“Alanında uzman olan kişilerce kullanılan ve alana özel bir anlam içeren kelimelere terim denilmektedir. Sürekli bir gelişim içinde olan bilim ve teknoloji alanındaki buluşlar nedeni ile çağın hızına ayak uydurmak zorunda kalan dil, beraberinde yeni kavramlar ve tanımlamalar getirmektedir. Bu değişim çerçevesinde bilimsel tanımlama yapabilmek adına diller, terim yapma yolunda adım atarlar” (Şahin ve Biray, 2021: 306).

Özbek Türkçesi tüm Türk lehçeleri gibi dilinin imkânlarını kullanarak hiç bilmediği veya önceden keşfedip diline kazandırmak istediği bir olguyu ya da bilgiyi ad verme yolunu deneyerek adlaştırır. Bu ad verme yollarından biri terim yapmadır. Süreklilik arz eden bu dil olayında terim yapmak için işleve ve anlama bakılmaktadır. Terim yapmak için farklı yöntemler kullanılır. Bunlardan biri diğer dillerden terimi olduğu gibi almaktır, bir diğeri ise kendi dilinde bir karşılığı varsa kendi dilinden terim üretmektir.

“Türk yazı dillerinde terimlerin çoğunlukla Latince, Yunanca, Fransızca, Farsça ve Arapça olması Türkçenin kendi bilim dilinde gelişmesini engellemiş aynı zamanda Türkçe konuşan ve Türkçe düşünen bireylerin yetişmesini olumsuz yönde etkilemiştir. Kendi dilinde terim türetebilen milletlerin dili sağlam temeller üzerinde kurulmuştur ve bilim dili olma yolunda ilerlemektedir” (Şahin ve Biray, 2021: 310).

Yansıma sözcüklerden terim yaparken sesler yolu ile bir olguyu somut hale getirme yöntemi kullanılmaktadır. Bu yöntem; hayvanın, nesnenin çıkardığı ses ile hareketlerden çıkan ses ve görünüşlerden yola çıkılarak izlenmektedir. Bu dil unsurları ile “mikro düzeyde ses benzerliği ve taklidi dışında şekilsel/görsel benzerlik yoluyla oluşturulmuş ikonik sözvarlığı unsurları da Türkçenin sözvarlığında kodlanmış durumdadır” (Sarı, 2023: 31).

Makale, Özbek Türkçesindeki yansıma sözcüklerden türetilen terimlerin Özbek Türkçesi sözlüklerinden tespit edilmesi, tasnif edilmesi ve incelenmesi üzerine kaleme alınmıştır. Ele alınan bu çalışma ile yansıma sözcüklerin terim türetmede kullanımı, Özbek Türkçesinin terim türetirken ana dilinin imkânlarını kullanma yöntemi ve kültürel aktarımı göstermesi bakımından Türk yazı dilleri ve lehçelerinde yansımaların ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu göstermesi amaçlanmıştır.

1. Özbek Türkçesinde Yer Alan Yansıma Sözcüklerden Oluşan Terimlerin Sınıflandırması

A. Alet Terimleri

hushtak: Hava üfleyerek çalınan bir tür alet; düdük. *Yo'lchi uni [bolani] ovutish uchun, toldan bir novda kesib olib, kichkina hushtak yasadi/ Yolcu bir söğüt dalını kesti ve onu (çocuğunu) avutmak için daldan küçük bir düdük yaptı (ÖTİL-5, 2007: 568). Hushtak chalmoq/ Düdük çalmak (Üşenmez vd., 2016: 175; Koraş vd., 2023: 1201).*

jarangdor: Zil, çan (Koraş vd., 2023: 245).

jing'iroq: Zil, çingirak. *Shu kech pallada ko'cha eshikning jing'irog'i jiringlab qoldi/ Şu geç saatte sokak kapısının çingırağı şingirdadı (ÖTİL-2, 2006: 93).*

shaqildog: Gece bekçisinin kullandığı keskin bir şekilde ses çıkaran içi boş ağaçtan bir alet; düdük. *Uxlab qolgan mirshab ham negadir uyg'onib ketib, yana shaqildog'ini shaqillama boshladi/ Uyuyup kalan zabıta da bir sebepten dolayı uyanmış ve yeniden düdüğünü öttürmeye başlamıştı (ÖTİL-4, 2007: 559).*

tartarak: Keskin, tıngırdayan sesi olan ahşap bir alet (çoğunlukla bahçeyi korumak için kullanılır). *Tartarak chalib, bog' qo'rimoq/ Tartarak çalarak bağı korumak. Chol tartaragini qo'ltig'iga qisib, so'yiliga suyanganicha, indamay turib qoldi/ İhtiyar, tartarağını kolunun altına alıp sopasına yaslanarak sessiz kaldı (ÖTİL-3, 2007: 686). Sert şekilde tır tır diye ses çıkartan ahşap alet hakkında (Koraş vd., 2023: 676).*

B. Anatomik Terimler:

hiqildog: 1. Solunum yolunun ikinci kısmı (burun boşluğundan sonra); ses üreten organ (havanın gırtlığa geçişini sağlar ve içine katı, sıvı maddelerin girmesini önler). 2. Boynun ön kısmı; boğaz, gırtlak. *Shu vaqt uning [Mutalning] qo'ltig'i ostidan uzatilgan qo'l hiqildogidan ombir kabi siqib oldi/ O sırada onun [Mütel'in] koltuk altından uzanan el, gırtlığından sıkı (ÖTİL-5, 2007: 539).*

C. Çocuk Oyun ve Oyuncak Terimleri

bizbizak: Daire şeklindeki deri veya düğme deliklerden ip geçirilerek yapılan ve ipi bükerek her iki ucundan çektiğin zaman hızla dönüp “vız vız” diye ses çıkaran bir oyuncak. *Bizbizakni ipga taqib, g'iz-g'iz o'ynayman/ Bizbizeği ipe geçirip vız vız oynuyorum (ÖTİL-1, 2006: 255). Fırıldak; çocuk oyuncağı (Üşenmez vd., 2016: 89).*

g'izg'izak: Bizbizak adlı oyuncağın halk ağzındaki adı (Koraş vd., 2023: 1158).

paq-paq: Çocukların bir parça çamuru kâse şekline getirip döndürüp yere vurup pat sesi çıkararak oynadıkları bir tür oyun. *Paqpaq o'ynamoq/ Pakpak oynamak (ÖTİL-3, 2007: 245). Havai*

fışek (Üşenmez vd., 2016: 355; Koraş vd., 2023: 501).

pildiroq: bk. pirildoq (ÖTİL-3, 2007: 257). Fırıldak, top (Koraş vd., 2023: 506).

pirildoq: Rüzgâr, yay veya el gücü ile hareket eden kendi etrafında hızla dönen bir oyuncak (ÖTİL-3, 2007: 262). Fırıldak, firfir, topaç.

pirpirak: Dört kanatlı kuş şeklinde kâğıttan yapılmış, rüzgârla ile fir fir dönen oyuncak. *Shu savollar ko 'nglida pirpirak bo 'lib aylangani sari, A 'zam ko 'ziga battar badbashara ko 'rinaverdi/* Bu sorular aklında fırıldak gibi döndükçe Azem gözüne iyice biçimsiz görünüyordu (ÖTİL-3, 2007: 263-264).

shaqildoq: 1. bk. shiqildoq. *Chaqaloqning shaqildog 'i/* Bebeğin çingırağı (ÖTİL-4, 2007: 559). Çingirak, çingirdak, çançan. *Chaqalog 'ning shaqildog 'i/* Bebeğin çingırağı (Üşenmez vd., 2016: 536).

shiqildoq: Sallanıldığı zaman “şık şık” ses çıkaran, şıkırdayan çocuklar için bir oyuncak, şıkırdak, çingirak. *Marziya xola kichkina shiqildoqni olib kelib, nevarasining qo 'liga tutqazdi/* Marziye teyze küçük bir çingirak getirip torununun eline tutuşturdu (ÖTİL-4, 2007: 585).

varvarak: İnce bir kâğıt veya kumaş parçası üzerine kamış veya bambu çubuklarının belirli bir sıra ile yapıştırılıp bir ipe bağlanıp rüzgâra fırlatılmasıyla yapılan oyuncak; uçurtma. *Chuchmomali tepaning ko 'm-ko 'k boshida bir to 'da sho 'x bolalar-to 'zimsiz yurak, kulgisidan osmonning jomi jaranglar, tentak shamol yo 'lini po 'ylar varvarak/* Çuçmomeli tepesinin masmaavi zirvesinde, bir grup mutlu çocuğun -sabırsız kalbin- kahkahalarıyla gökyüzü çınlıyor, çılgın rüzgâr altında uçurtma hâkimiyetini sürdürüyordu (ÖTİL-1, 2006: 441).

D. Giysi Terimleri

shippak: Terlik (Üşenmez vd., 2016: 539). *Anchadan keyin shippak tovushi yaqinlashdi-da, eshik qirsillab ochildi/* Bir süre sonra terlik sesleri yaklaştı ve kapı gıcırdayarak açıldı (ÖTİL-5, 2007: 576).

E. Hava Terimleri

guldurak: Gök gürültüsü (Üşenmez vd., 2016: 164). **momaguldurak:** *Yomg 'ir, har zamonda chaqmoq chaqilib, momaguldurak bo 'lib turadi/* Yağmur yağıyor, şimşek çakıyor ve gök gürültüsü her zaman var (ÖTİL-2: 2006: 611-612)

izg 'irin: Sert soğuk, fırtınalı rüzgâr; vızılıtlı, uğultulu bir rüzgâr. *Tog ' tomondan qor izg 'irini esmoqda/* Uğultulu bir kar dağın yamacından esiyor. *Boyagina bir nav yog 'ib turgan qor endi dala yoqdan esayotgan achchiq izg 'irin bilan bo 'ralab urib berdi/* Uzun süredir yağan kar, şimdi ova tarafından esen sert rüzgârın etkisiyle savrulup gitti (ÖTİL-2, 2006: 184). Buz gibi rüzgâr; şiddetli soğuk (Üşenmez vd., 2016: 198).

izg 'irig: bk. izg 'irin. *Hasanali yarim yalangoch holda junjayib, darcha ostida, izg 'irig quchog 'ida o 'tirar edi/* Hasanali, yarı çıplak halde pencerenin altında fırtınanın kolları arasında yatıyordu (ÖTİL-2, 2006: 184). Fırtına, şiddetli soğuk rüzgâr (Üşenmez vd., 2016: 198).

F. Hayvan Terimleri

bizildoq: Vızıldayarak ses çıkaran bir böcek. *Supa yonida sho 'raga qo 'ngan bizildoq bir maromda mungli bizillaydi/* Kil oturağın yanında çalıya konan vızıldak (böcek) hep aynı ahenkle hüznü bir şekilde vızıldıyordu (ÖTİL-1, 2016: 255).

jikjik: Serçeğiller familyasından sarı serçeler familyasına ait bir kuş (ÖTİL-2, 2006: 85)

kakku: Guguk kuşu. Kendi yuvasını kurmadan önce diğer kuşların yuvalarına yumurta bırakan ve “guguk” diye öten orman kuşu. *Uzoq-uzoqdan kakku qush ham arzi vujud qiladi: “kakku-kakku”/* Çok uzaklardan guguk kuşunun ötüşü duyuluyordu: “Guguk, guguk” (ÖTİL-2, 2006: 295). Guguk kuşu (Üşenmez vd., 2016: 218).

kurka: Tavuksular ailesine ait büyük bir evcil kümes hayvanı, hindi. *Kurka go 'shti/* Hindi eti. *Kurka go 'shtining lazizligi ham, foydaliligi ham tovuq go 'shtidan qolishmaydi/* Hindi etinin lezzeti

ve faydalılığı tavuk etinden aşağı değildir (ÖTİL-2, 2006: 434). Hindi. *Kurka tovuq*/Hindi (Üşenmez vd., 2016: 250).

qu-qu: Kuş, tavuk. “*Qu-qu*” *ushlab beraman deb, bolani yupatmoq*/“Cik cikler geliyor” diye tutarak bebeği avutmak (ÖTİL-5, 2007: 396; Koraş vd., 2023: 1140).

qulqul: Gurk; gürk tavuk (ÖTİL-5, 2007: 376).

qurildoq: Kurbağa (Koraş vd., 2023: 1132).

shaqshaq: Serçe familyasına ait yabani göçmen bir kuş (ÖTİL-4, 2007: 560).

vizildoq: Tarla kriketi, cırcır böceği. *Dalalar vizildoqlarning muzikasini tinglaganday jimjit*/Tarlalar cırcır böceklerinin müziğini dinler gibi sessiz (ÖTİL-1, 2006: 460). Cırcır böceği. (Üşenmez vd., 2016: 479).

G. Müzik Terimleri

g'ijjak: Yay ile çalınan telli bir müzik aleti. Telli, karın kısmı özel bir deriyle kaplı, yayla çalınan bir müzik aleti (ÖTİL-5, 2007: 443). Gıccak (keman benzeri çalgı) (Üşenmez vd., 2016: 531). *Ichkaridan.. nay va g'ijjak ovozi baralla kelib turar edi*/İçeriden... ney ve gıccak sesleri dalgalar halinde yayılıyordu (ÖTİL-5, 2007: 443).

H. Tabiat Terimleri

sharshara: Yüksek ve dik bir tepeden aşağı doğru şırıldayarak akan bir su; şelale. *Oltmish metr balandlikdan otilib tushayotgan sharshara to'foni tagida bo'ldik*/Altmış metre yükseklikten düşen bir şelalenin dibindeydik (ÖTİL-4, 2007: 552). Çağlayan, şelale (Üşenmez vd., 2016: 537).

sharsharak: Küçük şelale. *Tog' oralig'idagi sharsharakning bu ajoyib qiliqlari bolalarni hayajonga soldi*/Dağların arasındaki şelalenin bu muhteşem halleri çocukları heyecanlandırdı (ÖTİL-4, 2007: 552); (Üşenmez vd., 2016: 537).

İ. Tıp Terimleri

xiqildoq: Kronik bir iltihap (URL-3).

İ. Yemek Terimleri

jiz-biz: Yiyecek türü; kızarmış et. *[Burhon] Jiz-bizga nihoyatda usta ko'rinasiz*/[Burhan] Cız bızda çok usta görünüyorsunuz (ÖTİL-2, 2006: 83).

Sonuç

Türk dilinin genelinde olduğu gibi Özbek Türkçesinde de yansıma sözcükler her ne kadar terim türetmekte etkin bir şekilde rol oynamasalar da onların özellikle fiil olarak kullanılmaya daha elverişli oldukları bilinmektedir. Ancak Özbek Türkçesindeki yansımaların terimleştirilmesiyle ilgili bu çalışmadaki örneklerden de anlaşılacağı üzere, yansıma sözcüklerin, sayıları fazla olmasa da belirli eklerin kullanılması veya sözcük tekrarları yoluyla çeşitli alanlarda terim niteliğinde sözcük türetme işlevine sahip oldukları görülmektedir.

Türk dilinin bir lehçesi olan Özbek Türkçesinde yansıma sözcüklerden terim türetilmesi dil bilimi ve anlam bilimi açısından da bazı dil eğilimlerini ortaya koyar. Bu konu, dilin doğal seslerden türeyen kökleri kullanarak yeni kavramları karşılayabilecek bir yapıya sahip olduğunu ve morfolojik açıdan üretken olduğunu gösterir. Çok yaygın olmasa da ses taklidinden oluşan yapıların da terimleştirilmeye uygun olabileceğini ispatlar. Bu tür türetmelerin, ses ile anlam arasındaki ilişkiyi gösterdiğini ve seslerin anlam değeri taşıyabileceği görüşünü desteklediğini söylemek pek de hatalı olmayacaktır. Buna göre anlamın bazen sese veya gözleme dayalı olarak gelişebileceğini de düşünebiliriz.

Özbek Türkçesinden tespit edilen yansıma sözcükler belirli bir aşamadan sonra bazı alanlarda teknik anlamlar kazanabilmekte, terim haline gelmekte veya diğer bir deyişle kavramlaşma sürecine girmektedirler. Bu ise dilin bazı alanlarda anlam genişlemeleriyle katmanlar oluşturduğunu, gözlem yoluyla deneyimleri soyutlayarak belirli uzmanlık alanlarında kullanılmaya uygun bir hale geldiğini

göstermektedir. Yazıda Özbek Türkçesinden tespit edilen yansıma sözcüklerden oluşan terimler bu alana örnek verilebilir.

Önemli noktalardan biri de insan zihninin doğadan gelen sesleri nasıl tanıdığı, anlamlandırdığı ve bunları kavramlarla nasıl ilişkilendirdiği konusundaki eğilimleri belirlemektir. Mesela bilişsel süreçlerle ilgili olarak Özbek Türkçesinde terim türeten yansıma sözcüklere şu örnekleri verebiliriz: Algı yoluyla: “jıkjik, shaqshaq, pakpak”; Çağrışım yoluyla: “vizildoq, gurildoq”; Kategorileştirerek: “shippak, bizbizak” vb.

İncelediğimiz türdeki sözcüklerin terim haline gelmesi, toplumun ortak deneyim ve gözlemlerden beslendiğinin, bir sesin bile birçok kişi için aynı kavrama işaret ettiğinin yani dilin kolektif belleğe dayalı bir şekilde geliştiğinin ve son olarak da terimlerin ortak algı yoluyla şekillendiğinin bir göstergesidir.

Makalede Özbek Türkçesinin yansıma sözcüklerinden oluşan toplam 33 terim tespit edilmiştir, bunlardan %27.27’si hayvan terimleri ile çocuk oyun ve oyuncak terimlerinden oluşmaktadır. %15.15’i alet terimleri iken %9.09 oranında hava terimleri kullanılmış; %6.06 oranında tabiat terimleri yer almış; anatomik terimler, giysi terimleri, müzik terimleri, tıp ve yemek terimlerinin de %3.03 oranında kullanıldığı tespit edilmiştir. Elde edilen verilere göre Özbek Türklerinin yansıma sözcükleri kullanarak en fazla türettiği terim alanı hayvan terimleri ile çocuk oyun ve oyuncak terimleridir. Bu oranı alet ve hava terimleri takip etmiştir. Bu verilerden hareketle Özbek Türklerinin yaşadıkları coğrafya ile sosyokültürel hayatlarının bir parçası olan tabiat taklidi seslerin dile yansıması açıkça görülebilmektedir.

Yansıma sözcüklerden terim türetilmesi, dilin ses ve anlam ilişkisi kurma becerisi yanında morfolojik açıdan ne kadar üretken olabileceğinin de bir göstergesidir. Doğal seslerden kavramlara geçişi de gösteren bu durum, dilin farklı kavram kaynaklarını kullandığının bir işaretidir. Yansıma sözcüklerden terim türetilmesi, gözlem ve sese dayalı olması sebebiyle dil dışı gerçekliğe daha yakındır ve evrensel anlamda daha anlaşılır niteliktedir. Ayrıca dilin ses kaynaklarından yeni kavramlar türetebilmesi, onun kavramsallaştırma yönünü de ifade eder. Bu durum Türk dili ve lehçeleri ile makalede ele alınan Özbek Türkçesinde de gözlemlenebilmektedir.

Özbek Türkçesinde yansıma sözcüklerin terim haline gelme süreci, kavramsallaşma, biçim ve anlam benzerliği, ortaklaşa deneyim aktarımı ve zekânın işleyişi temelli anlam oluşturma açısından hem dil bilimi hem de anlam bilimi düzeyinde önemli veriler sunmaktadır.

Bütün bunlar, bir dilin sadece dışarıdan terim alarak değil, kendi doğal ve sese dayalı kaynaklarını da kullanarak terim türetebildiğini göstermekte, bir dilin bilim dili olma yetkinliğinin ve üretkenliğinin ne kadar geniş olduğunu da ortaya koymaktadır. Bu ise, bir dilin kavramlaştırma konusundaki yetkinlik ve gücünü, yaratıcılığını, bağımsız ilmî ifadeler kurma yeteneğini belirtir. Yani bir dilin terim türetme yöntemleri aynı zamanda o dilin köklülüğünü ve gücünü de göstermektedir. Özbek Türkçesi bu anlamda oldukça zengin bir dildir.

Kısaltmalar

bk. : Bakınız

(ÖTİL-1): O’zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Alişer Navoiy Nomidagi Til ve Adabiyet Instituti (2006). *O’zbek Tilining İzahli Lugati I*, (Ed. A. Madvaliyev), Toshkent: ‘O’zbekiston Milliy Ensiklopediyasi’ Davlat İlmiy Nashriyoti.

(ÖTİL-2): O’zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Alişer Navoiy Nomidagi Til ve Adabiyet Instituti (2006). *O’zbek Tilining İzahli Lugati II*, (Ed. A. Madvaliyev), Toshkent: ‘O’zbekiston Milliy Ensiklopediyasi’ Davlat İlmiy Nashriyoti.

(ÖTİL-3): O’zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Alişer Navoiy Nomidagi Til ve Adabiyet Instituti (2007). *O’zbek Tilining İzahli Lugati III*, (Ed. A. Madvaliyev), Toshkent: ‘O’zbekiston Milliy Ensiklopediyasi’ Davlat İlmiy Nashriyoti.

(ÖTİL-4): O’zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Alişer Navoiy Nomidagi Til ve Adabiyet Instituti (2007). *O’zbek Tilining İzahli Lugati IV*, (Ed. A. Madvaliyev), Toshkent: ‘O’zbekiston Milliy Ensiklopediyasi’ Davlat İlmiy Nashriyoti.

(ÖTİL-5): O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Alişer Navoiy Nomidagi Til ve Adabiyet İnstitutı (2007). *O'zbek Tilining İzahli Lugati V*, (Ed. A. Madvaliyev), Toshkent: 'O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi' Davlat İlmiy Nashriyoti.

Kaynaklar

- KARAAĞAÇ, G. (2018). *Dil Bilimi Terimleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORAŞ, H.; AÇIK, F.; ÖZTÜRK, Z. (2023). *Özbek Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlük*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- KORKMAZ, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (2023). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- QO'NG'UROV, R. (1966). *O'zbek Tilida Tasviriy So'zlar*, Toshkent: O'zbekiston SSR. "Fan" Nashriyoti.
- MAHKAMOV, N.; ERMATOV, I. (2013). *Tilshunoslik Terminlarining İzohli Lug'ati*, Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi, "Fan" Nashriyoti.
- OMURALİEVA, A. (2021). *Türk Yazı Dilleri ve Lehçelerinde Yansımalı Fiillerin Yapısı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Alişer Navoiy Nomidagi Til ve Adabiyet İnstitutı (2006). *O'zbek Tilining İzahli Lugati I*, (Ed. A. Madvaliyev), Toshkent: 'O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi' Davlat İlmiy Nashriyoti.
- O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Alişer Navoiy Nomidagi Til ve Adabiyet İnstitutı (2006). *O'zbek Tilining İzahli Lugati II*, (Ed. A. Madvaliyev), Toshkent: 'O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi' Davlat İlmiy Nashriyoti.
- O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Alişer Navoiy Nomidagi Til ve Adabiyet İnstitutı (2007). *O'zbek Tilining İzahli Lugati III*, (Ed. A. Madvaliyev), Toshkent: 'O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi' Davlat İlmiy Nashriyoti.
- O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Alişer Navoiy Nomidagi Til ve Adabiyet İnstitutı (2007). *O'zbek Tilining İzahli Lugati IV*, (Ed. A. Madvaliyev), Toshkent: 'O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi' Davlat İlmiy Nashriyoti.
- O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Alişer Navoiy Nomidagi Til ve Adabiyet İnstitutı (2007). *O'zbek Tilining İzahli Lugati V*, (Ed. A. Madvaliyev), Toshkent: 'O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi' Davlat İlmiy Nashriyoti.
- SAĞLAM, M. Y. (2007). "Türkçe'deki Terim Sorunsalı", *Türkbilig*, S. 14, 168-176.
- ŞAHİN, S.; BİRAY, N. (18 Ekim 2021). "Özbekçede Kullanılan Türkçe Kökenli Hastalık Terimleri (Baş Bölgesi)", *O'zbek Tili Taraqqiyoti va Xalqaro Hamkorlik Masalalari: Xalqaro İlmiy Amaliy Anjuman Materiallari*, Mas'ul Muharrir – Sh. Sirojiddinov. -T.: Toshkent: "Nodirabegim" Nashriyoti, 305-311, ISBN: 978-9943-7317-6-9
- SARI, İ. (2023). "Dil İkonikliği, Yansıma Sözcükler ve Türkçenin Sözvarlığı Bağlamında Dilde Görsel İkoniklik", *Türkbilig*, S. 46, 31-42.
- ÜŞENMEZ, E. ; BOLTOBAYEV, S. ; TUĞLACI, G. (2013). *Özbekçe Türkçe Sözlük*, İstanbul: Türk Dünyası Vakfı.
- VARDAR, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- ZÜLFİKAR, H. (2011). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ZÜLFİKAR, H. (2018). *Türkçede Ses Yansımalı Kelimeler (İnceleme-Sözlük)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İnternet Kaynakları

- URL-1: <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim: 13.06.2025).
- URL-2: <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim: 13.06.2025)

URL-3: https://n.ziyouz.com/books/uzbekiston_milliy_ensiklopediyasi/O'zbekiston%20Milliy%20Ensiklopediyasi%20-%20L%20harfi.pdf (Erişim: 20.12.2023)